

ՀՀ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ԵՎ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱՅԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՏՆՏԵՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

A 08,00.02
4-53

ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ ՇԻՐԱԶԻ

ՆԵՐԳՐՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ ՀՀ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿԱՅՈՒՄ

Ը. 00.02 «Տնտեսության, նրա ճյուղերի տնտեսագիտություն և կառավարում»
մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի
հայցման ատենախոսության

Ս Ե Ղ Մ Ա Գ Ի Ր

Երևան – 2002

Ատենախոսության քեման հաստատվել է Երևանի պետական տնտեսագիտական ինստիտուտում

Գլխավոր դեկան՝ տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
ՅՈՒ. Մ. ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ տնտեսագիտության դոկտոր
Վ. Բ. ԲՈՍՏԱՆՋՅԱՆ
տնտեսագիտության քեկնածու
Ա. Ս. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Առաջատար կազմակերպություն՝ Երևանի Պետական Համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2002 թվականի սեպտեմբերի 10-ին ժամը 14⁰⁰-ին, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության Տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտում գործող ԲՈՀ-ի թիվ 008 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ ք. Երևան, 375037, Կ. Ուլենցու փ. 31:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ՖԷՆ Տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի գլխավոր քարտուղարին:

Մեղմագիրն առաքված է 2002 թվականի օգոստոսի 9-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գլխավոր քարտուղար, աշխ.գ.թ. ա.գ.ա

Է. Ա. ԲԱԲԱՅԱՆ

2389-2002

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հետազոտության արդիականությունը: Էներգետիկան, որպես տնտեսության կարևորագույն ենթակառուցվածք, դրա առանցքային ճյուղերից մեկն է, որի զարգացման բնույթը և այդ ոլորտի ներդրումային միջավայրի կայացումը սերտորեն կապված է ամբողջ տնտեսության կառուցվածքի և զարգացման տեմպերի հետ:

Տնտեսության մեջ ներդրումային ակտիվությունը պայմանավորված է տվյալ երկրի ներդրումային միջավայրի զրավչությամբ, որը բնութագրվում է ներդրումային ռիսկերի մակարդակը որոշող այնպիսի հիմնական գործոններով, ինչպիսիք են ամբողջ տնտեսության և նրա առանձին ոլորտների զարգացման հեռանկարայնությունը, երկրի քաղաքական, պետական կառավարման ու կարգավորման համակարգերի կայունությունը, ներդրողների իրավունքների օրենսդրական պաշտպանվածությունը, սեփականության ձևերի բազմատեսակությունը, մրցակցության հնարավորությունը, ֆինանսական շուկայի զարգացածությունը, սղաճի կանխատեսելիությունը, ներդրումների դիմաց ակնկալվող շահութաբերության մակարդակը:

ՀՀ էներգետիկական համակարգն, ունենալով նախկինից ժառանգած խոշորամասշտաբ կառուցվածք, անցումային ժամանակաշրջանում ընդունակ չեղավ ենթարկվել արագ փոփոխությունների և հարմարվել տնտեսության զարգացման առկա պայմաններին: Անցած տասնամյակի ընթացքում էներգետիկական համակարգում ներդրումների ցածր մակարդակը, ինչպես նաև հանրապետության շրջափակման հետևանքով ՀՀ էներգետիկայի արտադրական հզորությունների զգալի մասի (ջերմամատակարարման և գազամատակարարման) պարապտրոլը հանգեցրեց էներգետիկական արտադրանքի բազմատեսակության նվազեցմանը: Առաջացավ նաև գոյություն ունեցող հզորությունների վերակառուցման ու արդիականացման նպատակով ծավալուն ներդրումների անհրաժեշտություն:

Մյուս կողմից, էներգասպառման կառուցվածքում արդյունաբերության մասնաբաժնի կտրուկ անկումը հանգեցրեց էներգիայի առաջարկի և դրա նկատմամբ պահանջարկի կառուցվածքային

անհամապատասխանության: Առաջարկի կառուցվածքում սկսեց գերակայել էլեկտրաէներգիան, այն դեպքում, երբ սպառողների գերակշռող մասի՝ բնակչության մոտ բարձր էր էներգիայի այլ տեսակների նկատմամբ պահանջարկը:

Այս պայմաններում ներկայումս ՀՀ էներգետիկայում առկա է խոշորածավալ ներդրումների կարիք, որոնց իրականացումը մասնավոր ներդրողների կողմից, գոյություն ունեցող ներդրումային ներուժի և ֆինանսական շուկայի պայմաններում, գրեթե անհնար է:

ՀՀ էներգետիկայի բնագավառի զարգացման ՀՀ կառավարության ռազմավարական և մարտավարական համալիր ծրագրերի, ներդրումների կառավարման հստակ հայեցակարգի բացակայության պայմաններում ներկայումս գրեթե անհնար է ոլորտում իրականացվող ներդրումների արդյունավետության և հեռանկարային զարգացման տեսանկյունից դրանց նպատակաուղղվածության ապահովումը: Վերը շարադրված հիմնախնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ էլ պայմանավորված է սույն *հետազոտության արդիականությունը*:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Ատենախոսության նպատակն է ՀՀ էներգետիկայի ոլորտում ներդրումային միջավայրի կատարելագործման, ներդրումների հոսքի ակտիվացման և դրանց կառավարման համակարգի բարելավման ուղիների և մեթոդների վերաբերյալ առաջարկությունների մշակումը:

Այս նպատակի իրականացման համար ատենախոսությունում քննարկվում են հետևյալ խնդիրները.

- էներգետիկայի ներդրումային միջավայրի առանձնահատկությունների և դրա վրա ազդող գործոնների բացահայտումը,
- էներգետիկայում ներդրումային ռիսկերի գնահատումը և դրանց նվազեցման ուղիների վերաբերյալ առաջարկությունների մշակումը,
- էներգետիկայում ներդրումային միջավայրի վրա ֆինանսական, դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցության վերլուծությունը և գնահատումը,
- էներգիայի առաջարկի և պահանջարկի կառուցվածքային անհամապատասխանության պատճառների վերլուծությունը և այդ

անհամապատասխանության աստիճանաբար վերացման ուղիների վերաբերյալ առաջարկությունների մշակումը,

- էլեկտրաէներգիայի գերնորմատիվային կորուստների և սպառված էլեկտրաէներգիայի դիմաց չվճարումների հիմքերի և պատճառահետևանքային կապերի բացահայտումը և մասնավոր ներդրումների գրավչության տեսանկյունից դրանց ազդեցության գնահատումը,
- էներգետիկայում ֆինանսավճարային համակարգի ուսումնասիրումը և դրա բարելավման ուղղությամբ առաջարկությունների մշակումը,
- էներգետիկայի ոլորտում ներդրումների կառավարման կազմակերպական կառուցվածքի բարեփոխման ուղղությունների և մեխանիզմների մշակումը:

Հետազոտության օբյեկտը: Ատենախոսությունում, որպես ուսումնասիրության օբյեկտ, հանդես է գալիս Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկան:

Հետազոտության առարկան: Ատենախոսության հետազոտության առարկան ՀՀ էներգետիկայում ներդրումային միջավայրի բարելավման հնարավոր տարբերակների և ներդրումների կառավարման հայեցակարգի մշակումն է՝ հաշվի առնելով հանրապետության տնտեսական ներուժի զարգացման քաղաքականության, ամբողջ տնտեսությունում և էներգետիկայում տեղի ունեցող ինստիտուցիոնալ, կառուցվածքային, պետական և օրենսդրական կարգավորման բարեփոխումների միտումները:

Ատենախոսության տեսական, տեղեկատվական և մեթոդական հիմքերը: Ատենախոսության համար տեսական և մեթոդական հիմք են հանդիսացել ՀՀ և օտարերկրյա տնտեսագետների ուսումնասիրությունների, միջազգային էներգետիկական կազմակերպությունների հետազոտությունների արդյունքները, ինչպես նաև ուսումնասիրության օբյեկտին վերաբերվող և էներգետիկական ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենսդրությունը:

Ատենախոսության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել ՀՀ էներգետիկայի կարգավորող հանձնաժողովի, ՀՀ էներգետիկայի նախարարության, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության, ՀՀ

ազգային վիճակագրական ծառայության, միջազգային խորհրդատվական կազմակերպությունների վերլուծական և տեղեկատվական նյութերը:

Աշխատանքում կիրառվել են տեսական և տրամաբանական վերլուծության, գրաֆիկական մոդելավորման և վիճակագրական վերլուծության տարբեր մեթոդներ:

Ատենախոսության հիմնական գիտական արդյունքներն ու գիտական նորությունը: Հետազոտության հիմնական գիտական արդյունքները, որոնք բխում են հետազոտությունում առաջադրված խնդիրների լուծումից, հետևյալն են.

- Մշակվել են էներգետիկայում ներդրումների կառավարման համակարգի բարեփոխման ուղղությունները՝ միջնաժամկետ և երկարաժամկետ կտրվածքներով, և առաջարկվել են դրանք ապահովող մարմիններն ու մեխանիզմները: Բարեփոխումների սկզբնական փուլում առաջարկվել է ստեղծել երկու կոլեգիալ մարմիններ՝ էներգետիկայի ներդրումային հանձնաժողով և Հետազոտական-ծրագրավորման կենտրոն: Երկարաժամկետ առումով առաջարկվել է ներդրումների կառավարման առավել ազատականացված համակարգ, որտեղ կարգավորող պետական մարմինների ներգործությունը ներդրումային ծրագրերի վրա կունենա անուղղակի բնույթ:
- Հիմնավորվել է ոլորտի ներդրումային միջավայրի բարելավմանն ուղղված ֆինանսական ենթակառուցվածքների, մասնավորապես, վճարահաշվարկային կենտրոնների, ֆինանսական կառավարչական կազմակերպությունների, էներգասպառողների վճարումների իրականացման հիմնադրամների ստեղծման անհրաժեշտությունը, որոնք կապահովեն վճարումների պատշաճ հավաքագրումը, ֆինանսական հոսքերի թափանցիկությունը և վերահսկելիությունը: Առաջարկվել են այդ ենթակառույցների գործունեության և գործառույթների հիմնական ուղղությունները:
- Մշակվել է էներգետիկական ոլորտում ներդրումային միջավայրի բարեփոխման փուլային հայեցակարգը, որը ներառում է կոնկրետ առաջարկություններ, էներգետիկայում սեփականության ինստիտուտի

և ֆինանսական ենթակառուցվածքների բարեփոխմանը զուգընթաց, ներդրումների ներգրավման հնարավորությունների ընդլայնման ու հետազայում ներդրումային դաշտի հնարավորին չափ ազատականացման վերաբերյալ:

- Բացահայտվել են էներգետիկական համակարգում ներդրումային ակտիվության մակարդակի վրա ազդող հիմնական ռիսկերը և մշակվել են առաջարկություններ դրանց կառավարման ուղիների վերաբերյալ:
- Ուսումնասիրվել են գերնորմատիվային կորուստների և չվճարումների առաջացման պատճառները, որոնք, մասնավորապես, ոլորտում ձևավորվող առաջարկի և պահանջարկի կառուցվածքային անհամապատասխանության արդյունք են, ինչպես նաև մշակվել են առաջարկություններ դրանց վերացման ուղղությամբ:

Աշխատանքի գործնական նշանակությունը: Ատենախոսությունում բերված առաջարկությունները, արդյունքները և դրված խնդիրների լուծման մշակված համակարգային մոտեցումները կարող են օգտագործվել ՀՀ էներգետիկայի ոլորտում ներդրումային միջավայրի բարելավման, ներդրումների կառավարման համակարգի բարելավման ծրագրերի մշակման և դրանց իրականացման արդյունավետության բարձրացման նպատակով:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը: Աշխատանքի հիմնական արդյունքները զեկուցվել և քննարկվել են Երևանի պետական տնտեսագիտական ինստիտուտի կառավարման ամբիոնում և ՀՀ էներգետիկայի կարգավորող հանձնաժողովում:

Աշխատանքի հիմնական արդյունքները հեղինակի կողմից հրատարակված են երեք գիտական հոդվածներում և մեկ գիտական թեզիսում:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է առաջաբանից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից և օգտագործված գրականության ցանկից: Ատենախոսության տեքստը շարադրված է 136 էջի վրա՝ ներառյալ գրականության ցանկը:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության առաջաբանում ներկայացվում են հետազոտության արդյունքները, նպատակներն ու խնդիրները, ստացված գիտական արդյունքները և նորությունները:

Ատենախոսության առաջին՝ «Ներդրումների կառավարման մեթոդաբանությունը և առանձնահատկությունները էներգետիկայում» գլխում հետազոտվել է էներգետիկայի, որպես ենթակառուցվածքային ոլորտի, տեղը, դերը տնտեսության կառուցվածքում, տնտեսական աճի հետ փոխազդեցությունը, ոլորտի ներդրումային միջավայրի բարելավման գործոնները, ինչպես նաև ներդրումների գրավչության չափանիշները: Այստեղ կատարվել է նաև էներգետիկական շուկաների և ներդրումների կարգավորման օտարերկրյա փորձի ուսումնասիրություն:

Ընդհանուր առմամբ, ենթակառուցվածքային ոլորտների, մասնավորապես՝ էներգետիկայի զարգացման աստիճանն անմիջական ազդեցություն ունի ամբողջ տնտեսության զարգացման վրա:

Նշված ազդեցությունը հանդես է գալիս ենթակառուցվածքների զարգացման երկու՝ տնտեսության մեջ ծախսերի բազմարկչային միջոցով արտադրական հնարավորությունների ընդլայնման, ինչպես նաև տվյալ ենթակառուցվածքային ոլորտին հարակից ճյուղերում մրցակցության բարելավման ձևով:

Իր հերթին տնտեսության ինտենսիվ և մրցակցային զարգացումն ազդում է ենթակառուցվածքների զարգացման վրա, ինչը տնտեսագիտության մեջ հայտնի է որպես «աքսելերատիվ» արդյունք, երբ վերարտադրության ծավալների աճը հանգեցնում է արտադրական կապիտալի և ենթակառուցվածքային ոլորտի արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկի աճի:

Նշվածով է բնութագրվում նաև էներգետիկայի և տնտեսության զարգացման փոխադասարկվածությունը:

Էներգետիկայում ներդրումային գործունեության առանձնահատկությունները պայմանավորված են ոլորտի ենթակառուցվածքային բնույթով, ինչպես նաև, որպես բնական մենաշնորհ, պետական կարգավորման սահմանափակումներով:

Էներգետիկական ոլորտում ներդրումային միջավայրն ունի մի քանի մակարդակներ, որոնց համար ներդրումային գործունեության մասնապայմանները միանգամայն տարբերվում են: Դրանք են՝ արտադրությունը, հաղորդման կամ փոխանցման և բաշխման ցանցերը:

Արտադրության մակարդակում ներգրավված սուբյեկտների համար որոշիչ դեր ունի ռեսուրսների առկայությունն ու հասանելիությունը: Սա կախված է մի շարք գործոններից, ինչպիսիք են՝ տարածաշրջանի, երկրի կամ տարածքի ռեսուրսաապահովվածությունը, բնական ռեսուրսների օգտագործման նկատմամբ պետության կողմից առաջադրվող պահանջները, երկրաբանահետախուզական և շահագործման գոյություն ունեցող տեխնոլոգիական ռեսուրսների մակարդակը:

Փոխանցման կամ հաղորդման մակարդակում, որի հիմնական առանձնահատկությունը կայանում է դրա ընդհանրության մեջ, տնտեսավարող սուբյեկտների ներգրավման առումով սահմանափակումներն են հաղորդման ցանցի «բացթողման հնարավորությունը», «տարածականությունը»՝ աշխարհագրական իմաստով, և հարաբերական խտությունը, որը կարող է որոշվել տվյալ տարածքում սպառողների տեղաբաշխման և ցանցի խտության հարաբերությամբ:

Էներգետիկական համակարգում հաղորդման ցանցի բացթողման հնարավորությունը ինքնին հանդիսանում է ինչպես էներգետիկական արտադրանքի առաջարկի, այնպես էլ պահանջարկի սահմանափակման գործոն: Ըստ այդմ, խիստ կարևորվում է հաղորդման ցանցի՝ էներգետիկական համակարգի արտադրական հնարավորությունների սահմաններում, պահանջարկի ծավալներին համապատասխանելու ունակությունը:

Բաշխման մակարդակում տնտեսավարող սուբյեկտների ներգրավման աստիճանի և շուկայի ծավալների սահմանափակումներն անուղղակիորեն պայմանավորված են հաղորդման ցանցերի զարգացման մակարդակով, դրանց թե բացթողման հնարավորությամբ, թե տարածական սահմանափակությամբ:

Այսպիսով, առաջնահերթ խնդիրները, որոնք կանգնում են էներգետիկական համակարգի ներդրումային միջավայրի բարելավման

ճանապարհին, հանդիսանում են շուկայի ծավալների բնական և տեխնոլոգիական սահմանափակումները:

Ներդրումային մթնոլորտի վրա մշտապես ազդող կարևոր գործոն է բնակչության բարեկեցության աստիճանը: Վերջինս չի առաջացնում էներգետիկական ոլորտի դինամիկ տատանումներ, սակայն հանդիսանում է կայուն պահանջարկի և վճարների հավաքագրելիության հիմքը: Մա հատկապես կարևոր է բաշխման համակարգի սուբյեկտների բնականոն գործունեության համար:

Հաջորդ կարևոր գործոնը ֆինանսական ենթակառուցվածքների զարգացման աստիճանն է: Այստեղ կարևորվում են երկու բաղկացուցիչներ՝ ֆինանսական կառավարչական և վճարահաշվարկային ինստիտուտները: Առաջինը հատկապես կարևոր է վճարների հավաքագրման և կուտակված միջոցների արդյունավետ կառավարման ապահովման համար: Երկրորդը՝ էներգետիկական ոլորտում առկա բարդ և բազմաբնույթ դրամական հոսքերի կազմակերպման ապահովման համար:

Էներգետիկական ոլորտում ընդգրկված սուբյեկտների երկարաժամկետ գործունեության համար խիստ կարևոր են պայմանագրային հարաբերությունների կայունությունը և դրանց հետ կապված երաշխիքների ապահովումը: Դրանց թվին են պատկանում ներդրումների նկատմամբ սեփականության իրավունքները, ռեսուրսների մատակարարման գները և ժամկետները, իրացման պայմանները և այլն: Այլ կերպ ասած կարևոր է շուկայի կանոնների հստակ ամրագրումը և պահպանման երաշխիքների ստեղծումը:

Ներդրումային միջավայրի կառավարման էությունը հանգում է դրա ենթակառուցվածքների ստեղծմանը, ներդրողների ռիսկերի առավելագույն նվազեցման, դրանց արդյունավետության բարձրացման և սեփականատերերի շահերի պաշտպանության ինստիտուտի զարգացման համակարգված միջոցառումների իրականացմանը:

Ներդրումային միջավայրի ենթակառուցվածքների ստեղծումը ենթադրում է ներդրումների հոսքերի կազմակերպման հանգույցների՝ ֆոնդային բորսաների, ֆինանսավարկային կազմակերպությունների անխափան և կայուն գործունեության ապահովումը: Այստեղ կարևոր է մասնակցության կողմից տարվող պետական ներքին պարտքի և

դրամավարկային քաղաքականության բնույթը: Եթե տնտեսության մեջ առկա է սղանի զսպման կոշտ դրամավարկային քաղաքականություն, ինչպես մասնաբաժնի դեֆիցիտի ֆինանսավորում ներքին պետական պարտքի ավելացման հաշվին, ապա կարելի է պնդել, որ առկա են երկարաժամկետ ներդրումների համար ոչ բարենպաստ պայմաններ:

Ներդրողների ռիսկերի մինիմիզացումը ենթադրում է նրանց պաշտպանությունը ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային կտրուկ փոփոխություններից և շուկայի շուկային իրավիճակներից:

Ներդրումային դաշտի արդյունավետության ապահովման առումով առաջնահերթ խնդիրներ են էներգետիկական ոլորտի ամբողջականության և ինքնուրույնության աստիճանների բարձրացումը, ինչպես մասնաբաժնի ինստիտուցիոնալ լրացուցիչ կարգավորումը և օժանդակությունը պետության կողմից:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «ՀՀ էներգետիկայի ոլորտում ներդրումային միջավայրի դինամիկական և առանձնահատկությունները» գլխում ՀՀ էներգետիկայում ներդրումային միջավայրի բարելավման նախադրյալների և գործոնների գնահատման նպատակով իրականացվել է ոլորտի կառուցվածքի, ներդրումների անհրաժեշտության և ուղղությունների, կարգավորման իրավաօրենսդրական և կազմակերպական համակարգերի վերլուծություն:

Հայաստանի էներգետիկական համակարգը ի սկզբանե զարգացել է հանրապետության ինդուստրիալիզացիայի հայեցակարգի իրագործման ճանապարհով: Խորհրդային ժամանակաշրջանում երկրի էներգետիկ ռեսուրսներով ապահովումը, էլեկտրաէներգիայի արտադրությունը և զագամատակարարումը պայմանավորված էին արդյունաբերության բուռն զարգացմամբ, որը կրում էր հիմնականում ծանր արդյունաբերության, մեքենաշինության ոլորտներում միջանկյալ արտադրությունների զանգվածային ընդլայնման բնույթ:

ՀՆԱ կառուցվածքում արդյունաբերության, և, իր հերթին, արդյունաբերության կառուցվածքում մեքենաշինության տեսակարար կշիռը կտրուկ անկումը պայմանավորեց էներգասպառման կառուցվածքում բնակչության, ինչպես մասնաբաժնի կողմից սուբսիդավորվող ոռոգման և ջրամատակարարման համակարգերի, մասնաբաժինների զգալի աճը:

Էներգասպառման ձևավորված կառուցվածքի պայմաններում էներգետիկական համակարգը դեռևս ի վիճակի չէ ապահովել առաջարկի համապատասխան կառուցվածք: Այստեղ շարունակում է գերակայել էլեկտրաէներգիան, այն դեպքում, երբ բնակչության պահանջարկը ջերմամատակարարման և գազամատակարարման նկատմամբ բավականին մեծ է:

Մասնավորապես, նշվածի հետևանքն է հանդիսանում էներգետիկական համակարգում այսօր առկա գերնորմատիվային կորուստների բարձր մակարդակը (ըստ պաշտոնական տվյալների տատանվում է 10-15 տոկոսի շրջանակներում¹), որը հիմնականում բնակչության զգալի մասի, ինչպես նաև սուբսիդավորվող ոլորտների անվճարումակության արդյունք է:

ՀՀ էներգահամակարգի ձեռնարկությունների գործունեության վերլուծությունը թույլ է տալիս, եզրակացնել, որ հանրապետության էլեկտրաէներգետիկական համակարգն ունի ներկրվող հումքից բավականին մեծ կախվածություն, և միևնույն ժամանակ, արդիականացման զգալի պահանջ:

Այսպես ՋԷԿ-երի համակարգը հիմնականում ունի ավելի քան 30 տարվա գործարկման ժամկետ, իսկ դրա դրվածքային հզորությունը բավականին բարձր է և կազմում է էլեկտրաէներգետիկական համակարգի դրվածքային հզորության մոտ կեսը: Միևնույն ժամանակ, ՋԷԿ-երի արտադրական հզորությունների և հիմնական միջոցների մաշվածքը հասնում է 40%-ի:

ՀՀ էներգետիկական համակարգում հիդրոպոտենցիալի օգտագործումը ներկայումս գտնվում է առկա ներուժից ցածր մակարդակում: Ներկայումս ՀԷԿ-րի ընդհանուր հզորությունը կազմում է էլեկտրաէներգետիկական համակարգի հզորության մոտ 28%-ը, իսկ ըստ որոշ օտարերկրյա և հայրենական հետազոտական կազմակերպությունների, հիդրոպոտենցիալի ներուժի առավել արդյունավետ օգտագործման դեպքում այն կարող է հասնել 35%-ի²:

Միևնույն ժամանակ 1995-2001թթ. ընթացքում ՀԷԿ-երի մասնաբաժինն ընդհանուր արտադրության մեջ նվազել է 47%-ով, փոխարենը՝ համապատասխանաբար 13%-ով և 34%-ով աճել են ՋԷԿ-երի և ՀԱԷԿ-ի մասնաբաժինները, ինչը մեկ անգամ ևս շեշտում է ՀՀ էներգետիկական համակարգում առաջարկի բազմազանեցման գծով ներդրումների անհրաժեշտությունը:

ՀՀ էներգետիկայում իրականացված ներդրումների հիմնական աղբյուրը շարունակում են մնալ արտասահմանյան վարկերը:

Աղյուսակ 1.³

ՀՀ էներգետիկայում իրականացված ներդրումները և դրանց հիմնական աղբյուրները

Ներդրումների աղբյուրները	2000թ.		2001թ.	
Պետական բյուջեի միջոցներ	96,34	2%	107,50	1%
Մասնավոր միջոցներ	2 397,70	45%	946,00	11%
Արտասահմանյան վարկեր	2 886,60	54%	7 424,50	88%
Ընդամենը	5 380,64	100%	8 478,00	100%

Ուշադրության է արժանի այն փաստը, որ 2000-2001թթ. ընթացքում էներգետիկայի կողմից պետական բյուջե վճարված 27.2 մլրդ դրամ հարկերի դիմաց պետական միջոցների հաշվին ներդրումները կազմել են ընդամենը 0.24 մլրդ դրամ⁴:

Մասնավոր ներդրումների լիակատար ծավալման նպատակով անհրաժեշտ են մասնավոր ներդրողներին պետական աջակցության կոնկրետ ծրագրեր, քանի որ տնտեսության նույնիսկ ամբողջ ներքին ներդրումային ներուժը չի գերազանցում էներգետիկական ոլորտի ներդրումային պահանջների 30%-ը: Այդ մասին է վկայում ՀՆԱ կառուցվածքում տնտեսության մեջ համախառն ներդրումների մակարդակի 2000թ. ցուցանիշը, որը կազմում է ընդամենը 198.7 մլրդ դրամ⁵:

¹ ՀՀ էներգետիկայի նախարարության 2000 և 2001թթ. հաշվետվությունները
² «План развития генерирующих мощностей с минимальными капитальными затратами для Республики Армения», Том 1 (проект заключительного отчета), USAID-Hagler Bailly, Ереван, сентябрь 2000, стр. 57-59

³ ՀՀ էներգետիկայի նախարարության 2000 և 2001թթ. հաշվետվությունները
⁴ «Տնտեսական միտումներ (եռամսյակային թողարկում) Հայաստան». հուլիս-օգոստոս, 2001թ., Synthesis-Tacis, <http://www.economic-trends.org/Armenia> Երևան, 2002թ., վիճակագրական հավելված
⁵ «Տնտեսական միտումներ (եռամսյակային թողարկում) Հայաստան». հուլիս-օգոստոս, 2001թ., Synthesis-Tacis, <http://www.economic-trends.org/Armenia> Երևան, 2002թ., վիճակագրական հավելված

Էներգիայի բազմատեսակացման բարձր աստիճանի ապահովման նպատակով ներկայումս անհրաժեշտ են մեծածավալ ներդրումներ, որոնք տարբեր միջազգային խորհրդատուների և հետազոտողների գնահատականներով կազմում են 400-ից մինչև 800 մլն ԱՄՆ դոլար՝ կախված էլեկտրաէներգետիկայի և գազիֆիկացման զարգացման սցենարների ընտրությունից⁶:

Հայաստանի Հանրապետությունում էներգետիկական ոլորտի կառավարման և կարգավորման քաղաքականություն իրականացնող մարմիններն են ՀՀ էներգետիկայի նախարարությունը և Էներգետիկայի կարգավորող հանձնաժողովը, իսկ իրավական բազան կազմված է «Էներգետիկայի մասին» ՀՀ օրենքից, ինչպես նաև՝ վերոհիշյալ մարմինների կողմից ընդունված նորմատիվ ակտերից:

Համակարգում ներդրումային միջավայրի որոշակի կարգավորման քայլեր ներկայումս իրականացվում են Էներգետիկայի կարգավորող հանձնաժողովի կողմից, լիցենզավորման ընթացքում ներդրումային պարտադիր պահանջների կիրառմամբ:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ էներգահամակարգում առկա է խոշորամասշտաբ ներդրումների, ինչպես նաև դրանց կարգավորման գոյություն ունեցող մարմիններից որոշակիորեն տարանջատված համակարգի ներքման պահանջ, որը հետագայում պետք է իրականացնի նաև ոլորտում մասնավոր ներդրումների ներգրավման քաղաքականություն:

Ատենախոսության երրորդ՝ «Ներդրումային քաղաքականությունը ՀՀ էներգետիկայում» գլխում իրականացվում է ՀՀ էներգետիկայում ներդրումների իրականացման հետ կապված հիմնական ռիսկերի պատճառահետևանքային կապերի, գերնորմատիվային կորուստների առաջացման գործոնների վերլուծությունը և բերվում է ոլորտում ներդրումային փուլային քաղաքականության հայեցակարգային ծրագիրը, ինչպես նաև ներկայացվում է էներգետիկայում ներդրումների կառավարման միջնաժամկետ և երկարաժամկետ կառավարման ճկուն համակարգը:

⁶ «План развития генерирующих мощностей с минимальными капитальными затратами для Республики Армения», Том 1(проект заключительного отчета), USAID-Hagler Bailly, Ереван, сентябрь 2000, стр. 57-59

Ներդրումային ակտիվության մակարդակի վրա ազդող գործոնները տարանջատված են հինգ հիմնական խմբերի՝ պահանջարկի, առաջարկի, ֆինանսական շուկայի զարգացման, ներդրումների պաշտպանվածության և ֆինանսական կայունության գործոնների:

ՀՀ տնտեսության մեջ կառուցվածքային փոփոխությունները հիմք չեն տալիս ենթադրել, որ մոտ ապագայում կարելի է ակնկալել էներգետիկական արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկի էական աճ: Այս հանգամանքը բասացաբար կանդրադառնա ներդրումների գրավչության վրա:

Ֆինանսական շուկայի զարգացման ցածր մակարդակը, այդ թվում նաև արժեթղթերի շուկայի թերզարգացումը, հանդիսանում է ներդրումների ընդլայնմանը և ներդրումային մթնոլորտի աշխուժացմանը խոչընդոտող գործոն: Մա բացասաբար է անդրադառնում ոչ միայն ներդրումային ներուժի զարգացման, այլև՝ ներդրումների գնահատման համակարգի վրա:

Ներկայումս ՀՀ-ում էներգետիկական ոլորտի համար անհրաժեշտ վառելիքային ռեսուրսների ներկյումը մենաշնորհացված է՝ դրանց գնման և ներկյման մրցակցային մեխանիզմների բացակայության պատճառով:

Հաղորդման և բաշխման ցանցերի կառուցվածքային զարգացման խնդիրները, իրենց հերթին, զուգորդվելով ռեսուրսների մատակարարման մենաշնորհացման և սարքավորումների արտադրության թերզարգացածության հետ, առաջ են բերում էներգետիկական համակարգում ձևավորվող ինքնարժեքի աճի խնդիր:

Սեփականության ինստիտուտի զարգացման ցածր աստիճանը, որն արտահայտվում է սեփականատերերի մեղ զանգվածով, պտտեցիալ ներդրողների համար ստեղծում է իրենց մասնաբաժնի ճշգրիտ գնահատման և վերադարձելիության լրացուցիչ ռիսկ:

Այսօր գոյություն ունեցող վճարահաշվարկային համակարգը ներդրողների մոտ կարող է առաջացնել այն մտնվախությունը, որ նրանք չեն կարողանա իրականացնել սեփական ֆինանսական միջոցների արդյունավետ կառավարման գործընթացը: Այլ կերպ ասած առաջանում են ֆինանսական կառավարման և իրացվելիության ռիսկեր:

Այսպիսով, ներդրումների եկամտաբերության և վերադարձելիության, ինչպես նաև ֆինանսական կայունության ռիսկերը հանդիսանում են ՀՀ

Էներգետիկական համակարգում ներդրումային ցածր ակտիվության հիմնական գործոնները:

Նման պայմաններում օտարերկրյա «ռազմավարական ներդրողների» ներգրավումը ՀՀ էներգետիկական ոլորտ կարող է բերել նրանց կողմից արտոնյալ պայմանների և լրացուցիչ երաշխիքների պահանջների, ինչպես նաև պարունակում է ոլորտի մենաշնորհացման իրական վտանգ:

Էներգետիկայում ներդրումային միջավայրի բարեփոխման պետական քաղաքականությունը պետք է լինի փուլային: Առաջին փուլում այն պետք է հետապնդի էներգետիկական ոլորտում առաջարկի և պահանջարկի կառուցվածքների համապատասխանեցման, այլընտրանքային էներգամատակարարման ապահովման, ոլորտի ֆինանսական առողջացմանն ու գերմաշվածքի վերացմանն ուղղված այլընտրանքային ֆինանսավորման աղբյուրներից կառուցվածքային բնույթի ներդրումային միջոցների ներգրավման և կենտրոնացված ներդրումների իրականացման նպատակ:

Հաջորդ փուլում, միջնաժամկետ հատվածում, անհրաժեշտ կլինի իրականացնել ներդրումների ներգրավման լրացուցիչ միջոցառումներ: Դրանք կարող են լինել մեծամասամբ օտարերկրյա ներդրողներին էներգետիկական ընկերությունների բաժնետոմսերի որոշակի մասնաբաժնի օտարումը՝ պահպանելով հսկիչ ծրարի նկատմամբ պետական սեփականությունը:

Օտարերկրյա ներդրողներին էներգետիկական ընկերությունների բաժնետոմսերի մասնաբաժինների օտարման ընթացքում հարկ կլինի ապահովել մեկից ավելի ընկերությունների մասնակցությունը:

Այս փուլում պետությունը, հանդիսանալով սեփականատեր, պետք է իրականացնի իր շահաբաժինների հաշվին էներգետիկական ոլորտի ներդրումային հիմնադրամների ստեղծում և զարգացում:

Երկրորդ փուլի ավարտին պետության կողմից կարող է իրականացվել իր իսկ ներդրումային հիմնադրամների միջոցներով կառուցված նոր օբյեկտների օտարում՝ դարձյալ բաժնեմասերի առավելագույն տարբերակման սկզբունքի պահպանմամբ: Սա նաև պետությանը հնարավորություն կտա որոշակի հատուցմամբ վերադարձնել իրականացված ներդրումները:

Ենթադրվում է, որ երրորդ՝ երկարաժամկետ փուլում, ներդրումային մթնոլորտի կարգավորման մակրոտնտեսական քաղաքականության, էներգետիկական ոլորտի առողջացման, ինչպես նաև ֆինանսական շուկայի զարգացման քաղաքականության հետևողական իրականացման ղեկավարում անհրաժեշտ նախապայմաններ կստեղծվեն ներդրումների վերջնական ազատականացման համար:

Ազատականացումը ենթադրում է էներգետիկական ընկերությունների սեփականության հասարակական բաժնետիրացում: Միևնույն ժամանակ, այս փուլում, էներգետիկական անվտանգության սկզբունքների պահպանման նպատակով, ոլորտի սուբյեկտների սեփականության կառուցվածքում անհրաժեշտ կլինի պահպանել պետական մասնաբաժինները:

ՀՀ էներգետիկայում կառավարման համակարգի բարեփոխումը միջնաժամկետ և երկարաժամկետ կտրվածքներով պետք է ապահովի կառուցվածքի ճկունություն:

Միջնաժամկետ հատվածում, հաշվի առնելով էներգետիկայում ներդրումների ներգրավման անհրաժեշտությունը, անհրաժեշտ կլինի կարգավորող մարմինների կողմից կիրառել ներդրումային միջավայրի կառավարման համեմատաբար «ուղղակի» մեթոդներ:

Այս նպատակով անհրաժեշտ է ստեղծել կարգավորող երկու նոր կառույց՝ էներգետիկայի ներդրումների հանձնաժողովը և Հետազոտական-ծրագրային կենտրոնը [Գծապատկեր 1.]:

Էներգետիկայի ներդրումային հանձնաժողովը պետք է մշակի և Հետազոտական ծրագրային կենտրոնին փոխանցի էներգետիկայի կարճաժամկետ և միջնաժամկետ զարգացման ցուցանիշների նախնական փաթեթը, որտեղ պետք է ամփոփված լինեն պահանջարկի և առաջարկի կառուցվածքի, դրանց բաղադրիչների, էներգետիկական ընկերությունների գործունեության կանխատեսման ենթակա ցուցանիշները, առաջարկի բազմազանեցման նպատակով յուրաքանչյուր ենթաոլորտում ներդրումների ուղղությունները, ֆինանսավորման հնարավոր աղբյուրներն ու պայմանները: Այստեղ պետք է ընդգրկվեն նաև ներդրումների վրա ազդող այնպիսի հարակից ցուցանիշներ, ինչպիսիք են սղաճը, ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքները, ներդրողների, այսպես կոչված,

Առավել երկարաժամկետ առումով ներդրումների կարգավորման համակարգը պետք է փորձինչ ապակենտրոնացվի: Այստեղ կարգավորող մարմինների հիմնական գործառույթները կկրեն ոչ թե ներդրումային ծրագրերի մշակման և իրականացման ուղղակի, այլ դրանց փորձաքննության, երաշխավորման, ներդրումային միջավայրի բարելավման ապահովման անուղղակի բնույթ:

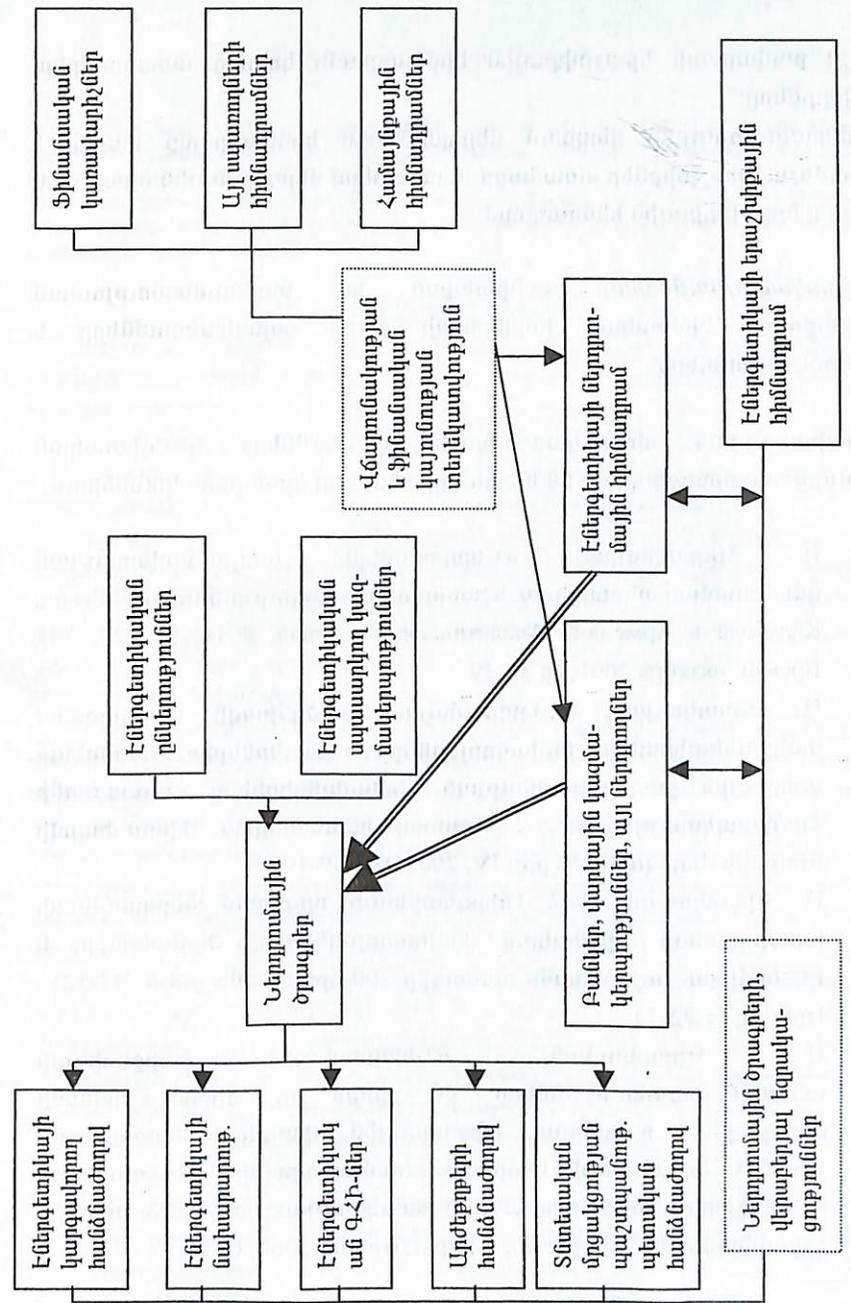
Այս պարագայում Էներգետիկայի ներդրումային հանձնաժողովի գործունեությանը կփոխարինեն Էներգետիկայի երաշխիքային և ներդրումային հիմնադրամները [Գծապատկեր 2.]:

Կարգավորման էությունն այստեղ կկայանա ռիսկերի կառավարման մեջ: Այսինքն ներդրումային ծրագրերի իրականացման գործընթացը կանցնի փորձաքննության փուլերով, որտեղ կիրականացվի դրանց ինչպես արդյունավետության, այնպես էլ ներդրումային մթնոլորտի վրա ազդեցության գնահատում: Փորձաքննության համակարգից բացի առաջարկվում է ստեղծել երաշխիքային և «վերջին ատյանի վարկավորման» մարմիններ՝ Էներգետիկայի երաշխիքային հիմնադրամ և Էներգետիկայի ներդրումային հիմնադրամ:

Այս դեպքում Էներգետիկական սուբյեկտների ներդրումային ծրագրերը պետք է ներկայացվեն ՀՀ Էներգետիկայի կարգավորող հանձնաժողովին, ՀՀ Էներգետիկայի նախարարությանը, որևէ Էներգետիկական գիտահետազոտական կազմակերպության, ՀՀ Արժեթղթերի հանձնաժողովին և ՀՀ Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովին: Վերջիններս պետք է իրականացնեն ծրագրերի համալիր փորձաքննություն՝ յուրաքանչյուրն իր իրավասությունների և կարգավորման գործառույթների սահմաններում:

Սուբյեկտների կողմից փորձաքննություն անցած ներդրումային ծրագրերը կարող են ներկայացվել վարկավորող և փոխատու կազմակերպություններին կամ Էներգետիկայի ներդրումային հիմնադրամ:

Ենթադրվում է, որ ներդրումային հիմնադրամին կներկայացվեն այն ծրագրերը, որոնց ֆինանսավորումն այլ փոխատուների կողմից կարող է որոշակի դժվարությունների հանդիպել՝ կապված ժամկետայնության, գումարների մեծության հետ, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ փոխատուներ-

Գծապատկեր 2. Ներդրումների կառավարման հեռանկարային համակարգը

րին չի բավարարի երաշխիքային հիմնադրամի կողմից առաջարկվող երաշխիքները:

Անհրաժեշտության դեպքում ներդրումային հիմնադրամը կարող է անհրաժեշտ երաշխիքներ ստանալու նպատակով ներդրումային ծրագրերն ուղարկել երաշխիքային հիմնադրամ:

Եզրակացություններում ամփոփված են ատենախոսությունում առաջադրված հիմնական խնդիրների շուրջ եզրահանգումները և առաջարկությունները:

Ատենախոսության հիմնական առաջարկությունները և գիտական արդյունքներն արտացոլված են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

1. Ա. Կիրակոսյան, «Ներդրումների արդյունավետության գնահատման մեթոդիկան և առանձնահատկությունները», “Рынок Капитала в Армении” Аналитический журнал, # 19, 20 (77, 78), Ереван, октябрь 2001, էջ 35-39
2. Ա. Կիրակոսյան, «Ներդրումային գործընթացի զարգացման մակրոտնտեսական նախադրյալները և խնդիրները», Պետական կադրային քաղաքականության հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում», ՀՀ Կառավարման դպրոց, Գլխավոր դիր նյութերի ժողովածու, Գիրք IV, 2002, էջ 189-195
3. Ա. Կիրակոսյան, «ՀՀ էներգետիկայի ոլորտում ներդրումների խրախուսման հիմնական նախադրյալները», Ֆինանսներ և Էկոնոմիկա Հայաստան» ամսագրի 2002 թվականի # 4-5 (11-12), Երևան, էջ 72-74
4. Ա. Կիրակոսյան, «Ներդրումային միջավայրի առանձնահատկությունները ՀՀ փոքր ու միջին բիզնեսի զարգացման ոլորտում», Միջազգային գիտական մատչելիության ԵրԴՏԻ, Ֆրանսիայի Փարիզ-12 համալսարանի և Իսպանիայի Սարագոսայի համալսարանի մասնակցությամբ «TACIS» ծրագրի շրջանակներում, Թեզիսներ, Գիրք 2, Երևան 2000, էջ 94-97

“Управление инвестициями в энергетике РА”- диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02 “Экономика, управление хозяйством и его отраслями”
Защита состоится 10-го сентября 2002 г. по адресу: г. Ереван, Ул. К. Улугу 31, в Институте экономических исследований при Министерстве финансов и экономики РА на заседании специализированного совета 008.

РЕЗЮМЕ

Работа посвящена разработке подходов и стратегии проблем реформирования инвестиционной среды, построению системы управления инвестиций и концепции целенаправленной инвестиционной политики в энергетике РА.

С этой целью в диссертации исследуются методологические основы регулирования и управления, а так же существующий международный опыт образования инвестиционной среды в энергетике – в качестве инфраструктурной сферы.

Исследованы воздействующие факторы и возможности их регулирования по отношению к инвестиционной среде в энергетике РА, воздействие структуры и динамики сферы на инвестиции, существующие инвестиционные риски и причины их возникновения, система регулирования и управления инвестиций, а так же произведен анализ воздействия денежно-кредитной и налогово-бюджетной политики на инвестиционную активность.

Особое внимание в диссертации уделено анализу причин структурного несоответствия сформированного в энергетике РА предложения и спроса к энергетической продукции (энергии), в качестве основной причины неплатежеспособности потребителей, а так же рисков ликвидности, доходности и возвратности инвестиций. В данном смысле обоснована необходимость в инвестициях, приводящих к структурному реформированию и преследующих цель диверсификации предложения в энергетической системе, а так же предложены гибкие механизмы их осуществления.

В результате произведенных анализов и исследований получены следующие основные научные новшества:

- ✓ Разработаны гибкие среднесрочные и долгосрочные системы управления инвестициями в энергетике и предложены конкретные реализующие органы института управления с конкретизированными структурами и функциями.
- ✓ Исследованы и классифицированы факторы рисков, воздействующие на инвестиционную активность в энергетике.
- ✓ Предложено создать центры взаиморасчетов и финансовые управленческие организации, регулирующие и контролирующие финансовые потоки, а так же гарантирующие сбор платежей в энергетическом секторе.
- ✓ Разработаны конкретные предложения в рамках реформирования инвестиционной среды и привлечения инвестиций в сектор.

ՀԱՅԿԱՆԻ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԿԱՆԻ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

ՏՎԵՐԸ

ՀԱՅԿԱՆԻ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ